

Лекції з курсу «Безпека від кримінальних загроз»

Лекція 2. Кримінал, бізнес і держава в пострадянській Україні

План

1. Соціальна трансформація пострадянської України.
2. Роль бізнесу в трансформації суспільства.
3. Роль криміналу в трансформації українського суспільства.

Література:

1. Геец В.М. Развитие и кризисы в Украине – противоречия трансформации. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць*. 2009. Випуск 15. С. 342.
2. Гидденс Э. Социология. М.: Эдиториал УРСС, 1999. 704 с.
3. Кочкина А. Крымский гамбит. 2006. 496 с.
4. Кузин С. Донецкая мафия. Издательский дом «Полиграфкнига», 2006. URL: https://royallib.com/book/kuzin_serгей/donetskaya_ma
5. Осовий Г. Заробітна плата як дзеркало чесноти держави, порядності роботодавців і сили профспілок. *Профспілки України*. №5. 2002. С. 19-20.
6. Павловський М.А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). Київ: Техніка, 2001. 312 с.
7. П'ясецька-Устич С.В. Феномен корупції в Україні (політико-економічний аналіз). *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 14. С. 20-25.
8. Соскін О.І. Народний капіталізм: економічна модель для України. Київ: Вид-во «ІСТ», 2014. 396 с.
9. Скворець В.О. Трансформація соціоісторичного організму України: аналітика соціальних процесів. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2019. 520 с.
10. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. К. : НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.
11. Суспільно-політичні погляди в Україні. 13-21 березня, 2021. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/opros_iri_obschestvenno-oliticheskie_nastroeniya_v_ukraine.
12. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. К.: ТОВ «Бізнесполіграф», 2011. 448 с.

1. Соціальна трансформація пострадянської України

Пострадянська *трансформація українського суспільства* являє собою перехід від радянської моделі до моделей пострадянської соціальної системи, у становленні якої можна виділити кілька визначальних факторів. Цей перехід характеризувався порушенням рівноваги між соціальним відтворенням та трансформацією. **Е. Гідденс** зазначав: «Завдання соціології – досліджувати отриманий у результаті баланс між

соціальним відтворенням та трансформацією. *Соціальне відтворення* показує, яким чином суспільство «підтримує своє життя» в часі, *трансформація* означає зміни, до яких схильні суспільства». Діалектика соціального відтворення та соціальної трансформації українського суспільства в пострадянський період визначилася впливом трьох основних факторів: держави, бізнесу та криміналу.

Соціальне призначення держави полягає в обов'язку забезпечувати безпеку громадян та території, єдність та цілісність країни. Державна влада від імені народу розпоряджається природними, людськими, промисловими, технологічними та іншими ресурсами і зобов'язана діяти в інтересах усіх громадян, тобто народу.

В Україні три десятиліття тому були запущені соціальні процеси, які привели до руйнівних наслідків. *Депонуляція*: на 01.01.1993 р. чисельність населення України складала 52,243 млн. осіб, а на 01.09.2018 р. вона становила 42,233 млн. осіб, тобто протягом 25 років населення України скоротилося на 10 млн. осіб (на 19%).

У ході трансформації ключову роль відіграли *неоліберальні ринкові реформи*, спрямовані на перехід промислових підприємств, об'єктів торгівлі, обслуговування, аграрного сектору з державної у приватну власність. У ході цих реформ відбулися кардинальні зміни у *соціальній структурі* пострадянського українського суспільства. По-перше, сформувалися нові соціальні групи: промисловці, підприємці, комерсанти, торговці, банкіри, фермери та інші. По-друге, розмивалася стара структура: швидко скорочувалася чисельність робітничого класу; з ліквідацією колгоспно-радгоспної системи зникло як прошарок колгоспне селянство; інтелігенція пережила певний період соціокультурної трансформації. Змінилася **соціальна структура населення**: у період з 1988 р. по 2001 р. в Україні чисельність найвищих верств населення скоротилися з 19,3% до 2%, середніх верств – з 75% до 9,8%, а нижчих зросла з 5,7% до 88%. **О. Соскін** доводить, що в Україні (2014 р.) побудовано збиткову *соціально-майнову структуру суспільства* (гегемонію монополістичного корпоративного капіталу), яка має такий вид: 1-2% – багаті (мільярдери), 15-18% – умовно середній клас, 75-80% – бідні. *Структура розподілу національного багатства України* мала такий вигляд: у руках 1-2 % багатих зосереджено 65-70 % багатства, а 75-80% бідних володіють лише 5% багатства. Опитування громадян України про їхній

фінансовий стан виявило: дуже бідні становлять 20 %, бідні – 34 %, малозабезпечені – 21 %, забезпечені – 14 % (Соц. група «Рейтинг», 13.03.21 – 21.03.21 р.).

Деіндустріалізація стала джерелом масової *деградації робочої сили* та *маргіналізації населення*. У період із 1990 р. по 2015 р. чисельність працівників скоротилася в таких масштабах: у промисловості з 7,8 млн. осіб. до 2,2 млн. (у 3,5 рази); в будівництві – з 2,4 млн. осіб. до 0,2 млн. (у 12 разів); у сільському господарстві – з 4,4 млн. осіб. до 0,5 млн. (у 8,8 рази); на транспорті – з 1,8 млн. осіб. до 0,7 млн. (у 2,5 рази); в освіті, культурі, науці та мистецтві – з 3 млн. осіб. до 1,7 млн. (в 1,7 рази). Загальна чисельність зайнятих у цих галузях економіки скоротилася з 19,3 млн. осіб. до 5,3 млн. (у 3,6 рази). «Витрати зведеного бюджету з 1990 до 1998 року зменшилися з 78,2 млрд. дол. США до 12,4 млрд. дол. США, тобто у 6,3 рази, зокрема на освіту – з 12,4 млрд. дол. США до 1,8 млрд. дол. (у 6,7 рази); на охорону здоров'я – з 7,9 млрд. дол. до 1,5 млрд. (у 5,3 рази); на культуру – з 1,3 млрд. до 0,1 млрд. дол. (у 13 разів)». Таким чином, *обумовлена ринковими реформами трансформація пострадянського українського суспільства супроводжувалася потужним руйнуванням промислового (деіндустріалізація), трудового (деградація робочої сили), науково-технічного, освітнього, культурного та демографічного (депопуляція) потенціалу України.*

2. Роль бізнесу в трансформації суспільства

В процесах трансформації пострадянської українського суспільства постійно зростала роль бізнесу у житті країни. В результаті реформ відбувся *перехід від повного панування державної власності* (в 1990 р. вона становила близько 95%) *до домінування приватної власності* (у 2015 р. складала близько 93%). Це означає, що у сфері економіки *домінуюча роль перейшла від держави до бізнесу*. Було створено ліберальну державу, яка не втручається в економіку і відіграє роль «нічного сторожа» інтересів приватних власників.

Визначальну роль у проведенні реформ в Україні відіграли її *правлячий клас* та *міжнародний капітал*. Україна переживає *процес перетворення в периферію світової капіталістичної системи*, що означає включення її в світові виробничі ланцюжки як джерела сировини, дешевої робочої сили та місця зосередження

низько технологічних екологічно шкідливих галузей, які виробляють продукти з низькою доданою вартістю. **Неоліберальні реформи**, які включали приватизацію, лібералізацію фінансів, торгівлі, дерегуляцію економіки, мали мету відкрити транснаціональному капіталу нові, до того закриті йому сфери діяльності, вбудувати країни з перехідною економікою в світову капіталістичну систему на позиції експлуатованої периферії. Тому «неоліберальна стратегія соціально-економічної трансформації українського суспільства не була самостійним витвором владного співтовариства України, це були дії за вказівкою міжнародних прокапіталістичних сил, але воно погодилося на цей шлях «входження до світової спільноти цивілізованих країн», оскільки він відкривав йому можливості надзвичайно швидкого збагачення навіть ціною *добре прогнозованої та керованої соціальної катастрофи*».

3. Роль криміналу в трансформації українського суспільства

Основними суб'єктами, що стояли біля витоків **первинного накопичення капіталу** в пострадянській Україні, стали *представники бюрократії, бізнесу та криміналу*. Їхні спільні інтереси у максимально швидкому накопиченні капіталу стали основою для формування **тіньової економіки України**. Соціально-культурні особливості суспільства створювали умови для існування тіньової економіки. Вона була вкорінена у всіх видах бізнесу – великого, середнього та дрібного. Її масштаб сягав 50% виробництва. Приховувався прибуток підприємств, створювалися злочинні схеми щодо ухиляння від сплати податків, заробітна плата існувала у двох формах – офіційна та «в конвертах». У результаті надмірно ліберальної зовнішньої торгівлі країну наповнили дешеві імпорتنі товари, з якими не могли конкурувати вітчизняні, що вело до занепаду і повного краху нашої промисловості.

За оцінкою **Г. Осового**, у 90-тих рр. ХХ ст. з боку роботодавців відбулося тотальне посилення експлуатації робочої сили, держава відмовилася від жорсткого регулювання ринку, всіяко його лібералізувала, відпустивши ціни на самоплив. Усі сили правлячого класу було кинуте на первинне нагромадження капіталу, а потім його «відмивання». Основними джерелами такого збагачування стали державна власність та знецінення робочої сили. За 10 років приватизації відбулося

роздержавлення державного майна на 120 млрд. гривень, але у державну скарбницю від цього надійшло близько 6 млрд. гривень. Водночас «удачливими бізнесменами» щорічно вивозився через офшорні зони капіталу на мільярди дол. Для поповнення оборотних коштів роботодавці з 1995 р. почали масово затримувати заробітну плату. До такої ж «економії» слідом за приватними власниками вдалася і держава, яка перестало своєчасно виплачувати заробітну плату працівникам бюджетного сектора.

Корупція стала причиною і наслідком функціонування тіньової економіки, що зумовило суттєву майнову диференціацію суспільства, падіння моральності та деградацію суспільно-політичного життя. *Тенденція до зрощування бізнесу та політики* через формальний та неформальний вплив олігархічних груп на прийняття рішень вищими владними інституціями від середини 1990-х рр. постійно зростала.

Корупція може розглядатися як породження капіталу, який все перетворює на товар, зокрема *прагне комерціалізувати послуги державної влади та управління*. Усі суспільні блага, які монополюють державою, за своєю природою мають неринковий характер, але одержувачі корупційної ренти перетворюють їх на товар.

Феномен корупції розглядається як явище, яке визначається соціальними умовами та процесами. *Корупція як соціально-економічне явище* у широкому розумінні виявляється у «корозії» влади, коли державні посадовці, використовують своє посадове становище, з корисливою метою для особистого збагачення чи групових інтересів. *Корупція як політико-правове явище* є спосіб криміналізації політичної влади та системи державного управління, її переродження з інституту, що виражає загальнонаціональний інтерес, в апологета та таємного захисника корпоративного інтересу владних еліт. *Корупція як економічне явище* є латентним, нелегальним, що реалізується через рентоорієнтовану поведінку чиновників, формою несанкціонованих відносин обміну, розподілу та присвоєння економічних благ. Соціокультурний зміст цих соціальних змін в Україні **В. Геєць** визначив як *рух від абсолютизму держави до абсолютизму ринку* (перетворення всього, що тільки можливо, у товар).

М. Шульга вважає, що роль кримінальних елементів полягала у тому, що вони були зацікавлені у розвалі соціалістичного типу господарства, оскільки він не

давав можливість легалізувати великі крадіжки, засоби, отримані в результаті різних махінацій, передавати їх у спадок. Реалізовувана в Україні модель неоліберальних реформ відкрила перед кримінальним світом казкові можливості посилення свого впливу не тільки використанням рекету, рейдерства, підкупу чиновників, але й проникненню у владні структури.

У пострадянській період відбулася загибель багатьох відомих осіб, які стали жертвами запеклої боротьби за владу, власність чи вплив у країні. Серед них: **Євген Щербань, Вадим Гетьман, В'ячеслав Чорновіл, Юрій Кравченко, Євген Кушнар'юв** та інші. Нездатність державної влади розкрити всі ці резонансні злочини і покарати винних у їх скоєнні свідчить про її слабкість у протидії впливу кримінального світу. Дослідженню кримінального світу України присвячено дві книги: **С. Кузін** «*Донецька мафія*», **А. Кочкіна** «*Кримський Гамбіт*».

У ході трансформації українського суспільства відбувся *перерозподіл впливу між державою, бізнесом та криміналом*. Якщо у роки перебудови державна влада ще зберігала домінуючі позиції у соціальному управлінні, легальний бізнес тільки зароджувався, а кримінальний світ тільки почав виходити з глибокого підпілля, то у 90-ті роки ХХ століття ситуація кардинально змінилася. *Внаслідок неоліберальних реформ* держава втратила свою домінуючу роль в економіці, яка швидко перейшла до бізнесу, а в цьому переході вирішальну роль відіграв кримінал, який узяв під контроль основні ресурси країни. *Соціальне відтворення у пострадянській Україні суттєво скоротилося, що виявилось в руйнуванні її демографічного, виробничого, промислового, науково-технічного, трудового, соціального, освітнього, культурного та людського потенціалу*. Соціальна трансформація в Україні внаслідок зміни ролі та впливу держави, бізнесу та криміналу в соціальному управлінні набула *руйнівного характеру*. В умовах втрати органами державної влади та управління, правоохоронними органами та судами здатності ефективно виконувати свої функції, *зростає роль криміналу в утриманні контролю над суспільством*. Виклики трансформації вимагають зміцнення держави, шляхом затвердження її ролі як суб'єкта, який забезпечує позитивні тенденції процесів соціального відтворення.